

УДК 657.1

Л. М. Васільєва,

д. держ. упр., доцент, професор кафедри обліку і аудиту,
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ВНЕСОК ЛУКИ ПАЧОЛІ В РОЗВИТОК БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

L. Vasilieva,

Doctor of sciences from state administration, Associate Professor,

Professor Associate Professor of Accounting and Audit Cathedra, Dnipropetrovs'k State Agro-Economic University

LUCA PACIOLI CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF ACCOUNTING

Роль Луки Пачолі полягає в тому, що він перший ясно і повно передав практичні засоби подвійного запису, які існували в ті часи. Своєю працею він відкрив шлях для майбутніх поколінь, завдання яких було в подальшій розробці його вчення і застосування в усіх видах практичної діяльності, а не тільки в торгівлі. В статті висвітлено життєвий шлях та основні етапи діяльності Луки Пачолі. Розглянуто основні положення праці "Трактат про рахунки і записи" та її вплив на розвиток обліку. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що праця Луки Пачолі — видатне джерело, що дало поштовх розвитку бухгалтерського обліку. Вона була першою друкованою книгою, у якій розглядалися всі сучасні досягнення в галузі математики, бухгалтерії і служила узагальненням всіх досягнень того часу.

Luca Pacioli role is that he is the first clear and complete handed practical means of double entry that existed in those days. His effort, he opened the way for future generations, whose task was to further develop and apply his teachings in all kinds of practical activity, not only in trade. The article highlights the life and activities of the main stages of Luca Pacioli. The basic principles of "A Treatise on the accounts and records" and its influence on the development of accounting. Results of the study suggest that labor Luca Pacioli — an outstanding source that gave impetus to the development of accounting. He was the first printed book, which addresses all the modern advances in mathematics, accounting and served as a generalization of all achievements of the time.

Ключові слова: бухгалтерський облік, подвійний запис, подвійна бухгалтерія, рахунки, трактат.

Key words: accounting, double entry, double-entry bookkeeping, accounts, a treatise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У 1869 році члени Міланської академії рахівників попросили професора математики Лючині виступити з лекцією з історії бухгалтерського обліку. Готуючись до виступу, Лючині випадково знайшов старовинну книгу, написану якимось Лукою Пачолі. Один з її розділів, що називався "Трактат про рахунки і записи", був присвячений застосуванню математики в комерції. Серед іншого тут викладався принцип подвійного запису, який тепер застосовується в усіх без винятку системах бухгалтерського обліку (на самому примітивному рівні цей принцип можна описати так: перший запис — звідки взяли гроші, другий — куди вони поділися). Не дивно, що історики тут же взяли по крупицях відновлювати біографію "батька сучасної бухгалтерії".

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Грунтовні дослідження щодо історії розвитку бухгалтерського обліку, в тому числі виникнення і розвитку подвійної бухгалтерії, проведені провідними вченими як вітчизняни-

ми так і зарубіжними, а саме: Ф.Ф. Бутинцем, Й.Я. Даньків, М.Р. Лучко, М.Я. Остап'юк, М.С. Пушкар, Я.В. Соколовим та іншими. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

На сьогодні достеменно відомо, що першою книгою, в якій описувалася система подвійного запису, була книга Бенедетто Котрульї "Про торгівлю і досконалого купця", написана від руки в 1458 р. і надрукована в 1573 р. Разом з тим, книга Луки Пачолі визнається всіма істориками науки як видатне джерело, що дало поштовх розвитку бухгалтерського обліку. Вона була першою друкованою книгою, у якій розглядалися всі сучасні досягнення в галузі математики, бухгалтерії і служила узагальненням усіх досягнень того часу, тобто була "сумою знань". Таким чином, у роботі ставиться завдання розглянути основні положення праці "Трактат про рахунки і записи" та визначити внесок Луки Пачолі в розвиток бухгалтерського обліку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фра Лука Бартоломео де Пачолі (Fra Luca Bartolomeo de Pacioli) народився близько 1445 р. в сім'ї нотаріуса в Сансеполькро. У дитинстві він допомагав вести ділові записи місцевому купцеві Фолько де Бельфольчі, а також навчався в майстерні художника і математика П'єро делла Франческа. Майстерня художника була не тільки школою живописної майстерності, але і своєрідним "університетом культури", де вивчали не тільки те, як розтирати і розводити фарби, але й правила скульптури, архітектури, основи точних наук. Саме там Пачолі і познайомився з математикою того часу. І, очевидно, зрозумів, що художника з нього не вийде, бо був закоханий не в відтінки кольору, а у світ чисел.

Любов до чисел і нездатність до живопису змусили його покинути рідне місто і переїхати до Венеції. Тоді Луці виповнилося 19 років. Там він продовжив навчання, відвідуючи семінари відомого математика Доменіко Брагадіно, одночасно працюючи репетитором у трьох синів багатого купця Антоніо де Ромпіазі. Не відомо чому навчилися учні, але вчитель навчився багато чому: від математики до бухгалтерії. В 1470 р. написав першу невелику книгу з арифметики для своїх вихованців [1].

У 1475 р. Пачолі їде працювати до Перуджі спочатку приватним викладачем математики, потім — професором алгебри та геометрії в університеті Перуджі (1477—1480 рр.), де він пише для своїх студентів трактат з математики.

У 1477 р. Пачолі прийняв чернечий сан, вступивши в орден францисканців-міноритів (тепер він іменувався Фра Лука з Борго), що дозволило йому читати лекції в школах та університетах Італії. Він став мандрівним професором математики (такий був його офіційний статус) і протягом багатьох років читав курс з арифметики і алгебри в університетах Перуджі, Рима, Неаполя, Флоренції.

Відмітимо, що в ті далекі часи люди, які мали освіту заробляли не багато, і тому молодь у масовому порядку кидала школи, університети і спрямовувалася до практичної діяльності, що з точки зору Пачолі було помилковим кроком. Він щиро вважав, що вчити важче, ніж вчитися, бо вчитель весь час повинен робити вибір з безлічі дидактичних прийомів, а учень отримує один, вже обраний для нього прийом. Що ж стосується науки, то тут складність полягала в тому, що "Все, що можна досягти, досягнуто. Все, що мислимо винайти, винайдено". В

1486 р. Фра Лука з Борго отримав ступінь доктора теології і почав готувати працю з математики, яку в 1493 р. завершує під назвою "Сума арифметики, геометрії, вчення про пропорції і відношення", значення якого для сфери обчислення, відомої сьогодні як бухгалтерський облік, важко переоцінити. Ідеї, позначені в "Сумі ...", актуальні до наших днів: саме там Лукою Пачолі був запропонований облік господарської діяльності, що передбачає спеціальну систему фінансової реєстрації — по дебету і кредиту [3].

10 листопада 1494 р. за підтримки венеціанського претора Марко ді Сануто книга була надрукована в друкарні Паганіні ді Паганіні та одразу ж принесла Пачолі популярність. Книга надрукована на 300 сторінках, текст на сторінках розташований у два стовпчики, номери, проставлені тільки на правій сторінці, відносяться до лівої і правої сторінки, тобто нумеруються розгорнуті листи. Структура книги відрізняється деякою складністю. Спочатку вона поділялась на 5 частин: 1 — арифметика і алгебра; 2 — різні питання, що стосуються торгівлі (включаючи векселі та мінові угоди); 3 — ведення бухгалтерського обліку і рахунків; 4 — ваги, міри та відсотки; 5 — геометрія. Проте потім Пачолі відкинув первинний задум і розділив текст "Суми..." на дві частини: перша частина присвячена арифметиці та алгебрі, друга — геометрії. Порядок викладу залишився колишнім. Нумерація сторінок у частинах окрема, в першій — 224, у другій — 76 сторінок. Кожна частина ділиться на розділи, розділи — на трактати, трактати — на глави. Перша частина складається з дев'яти розділів, вісім з яких присвячені питанням арифметики і алгебри, а дев'ятий розділ — питанню застосування математики в комерційній справі. В останній розділ входить дванадцять трактатів: I — про товаришів, II — про оренду, III — про обмін та обмінні угоди, IV — про векселі та вексельні угоди, V — про процентні обчислення ... XI — про рахунки і записи, XII — про міри, ваги та монети, про торгівлі звичаї та місця, з якими Італія знаходиться в торговельних зносинах. Трактат XI, який нас цікавить, складається з 36 глав.

У 1496 р. його запрошують з лекціями до Мілана, в 1499 р. — до Болоньї, в найстаріший університет Європи. Тут Пачолі познайомився з Леонардо да Вінчі, який, прочитавши "Суму...", закинув роботу над власною книгою з геометрії і почав готувати ілюстрації до нової фундаментальної праці Пачолі. Ця робота, опублікована в 1508 р., називалася "Божествен-

на пропорція" і включала в себе бесіди автора з Леонардо да Вінчі.

У 1499 р. під час французької окупації Пачолі і Леонардо були змушені тікати з Мілана, після чого їх шляхи остаточно розійшлися (близько 1506 р.). Лука Пачолі вирушив до Мантуї до двору Ізабелли д'Есте, а потім до Венеції, де створив трактат про шахи, що вважався загубленим. Рукопис був знайдений тільки в 2006 р. в бібліотеці графа Гульєльмо Короніні, і незабаром, в 2008 р., була надрукована в рідному місті Пачолі — в Сансеполькро [1].

Періодом між 1496 і 1508 рр. датується і поява трактату про математику і магію (*De viribus quantitatis*), що включає три розділи: математичні завдання, головоломки і фокуси, колекція прислів'їв та віршів. У 1509 р. побачив світ ще один трактат — про геометрію, який є перекладом відомої Евклідової праці.

Лука Пачолі помер у віці близько 70 років 19 червня 1517 р. в Римі. У рідному місті Сансеполькро йому встановлено пам'ятник на площі Piazza San Francesco.

Найбільшу цінність для бухгалтерів представляє частина I, розділ 9, трактат XI "Про рахунки і записи" [2]. Робота складається із двох частин: перша називається "Інвентар", а друга "Диспозиція". У першій частині Л. Пачолі розповідає, що таке інвентар і як слід складати інвентаризаційний опис купцям. Пачолі зазначає, що спочатку купець повинен скласти детально свій інвентар, тобто вписати на окремі листи або в окрему книгу все, що, на його думку, належить йому в цьому світі як у рухомому, так і в нерухомому майні. Він зазначає, що починати необхідно завжди з таких речей, які цінніші і які легко втрачаються, наприклад: готівка, коштовності, срібні вироби й ін. Нерухоме майно (будівлі, поля, лагуни, долини, ставки й ін.) не може бути втрачене так швидко, як рухоме. Усе інше майно потрібно записати послідовно в інвентар, позначивши в ньому заздалегідь рік і число, а також місце складання і своє ім'я. Отже, весь інвентар повинен бути складений за визначеною датою, інакше можуть зустрітися ускладнення в майбутньому, при веденні торгівлі.

Проте автор не використовував єдиного вимірника, а його інвентаризаційний опис мав статичний характер. Зверніть увагу, що до інвентарю включалося не тільки майно, що необхідне для торгівлі, але й особисте майно купця. Отже, за часів Л. Пачолі облік поширювався не тільки на торгівлю, але й на домашнє господарство купців.

Друга частина трактату — "Диспозиція". У ній автор розповідає про порядок здійснення

записів у трьох основних торгових книгах: Меморіалі, Журналі й Головні книзі [2].

Меморіал — це книга, куди купець записував усі свої торговельні операції в хронологічній послідовності. Записи в цій книзі здійснював не тільки господар, але і його помічники, учні й продавці за відсутністю одного або інших. Тому Л. Пачолі не рекомендував вносити до неї повністю весь свій інвентар — усе своє рухоме й нерухоме майно.

На відміну від Меморіалу, Журнал був секретною книгою, і в ній купець міг відобразити все, що вважав своєю власністю, як у рухомому, так і нерухомим майні. Усі статі, що склалися в журналі, супроводжувалися відповідними виразами, а саме: "на", що означало завжди особу, що винна, — боржника (дебітора) — одного або декількох, і "від" — завжди довірителя (кредитора) — одного або декількох. Таким чином, якщо один рахунок одержував і за це був винен, то виникало поняття "дебет", якщо другий видавав, і за це мав, то виникало поняття "кредит". Отже, усі статі склалися із зазначенням рахунків, що дебетуються й кредитуються.

Після того, як всі статі записані в Журналі, Л. Пачолі рекомендував зробити з них відповідну вибірку й перенести в третю книгу — Головну. У Головну книгу рекомендував занести всіх дебіторів і кредиторів в алфавітному порядку. На початку Головної книги й Журналу зазначався рахунок "Капітал". Сальдо за цим рахунком виводилось лише при закритті Головної книги. У кінці звітнього періоду рахунки доходів і витрат переносилися на рахунок "Збитки і прибутки", який закривався наприкінці року шляхом перенесення записів на рахунок "Капітал". Після закінчення Головної книги Л. Пачолі рекомендував робити виписку залишків по кредиту й дебету.

Подвійний запис не просто відображав господарський процес, а цілеспрямовано реконструював його, наслідком чого була поява операційних рахунків, що відображають кошти, які не можна ні побачити в натурі, ні помацати руками, їх не можна зважити і виміряти, вони умовні і можуть бути виведені тільки бухгалтерським шляхом. Це дозволило встановити систематичне спостереження за такими величинами, як капітал і прибуток.

Мине багато десятиліть, перш ніж люди зрозуміють все значення того, що сталося. І лише на початку ХХ ст., як би підсумовуючи результати нового часу, яке вже ставало старими, німецький філософ і культуролог Освальд Шпенглер (1880—1936 рр.) виділить у минулі

епосі трьох великих людей, що створили європейську цивілізацію: Колумба, Коперника і Пачолі. Вони змінили світ.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, внесок Луки Пачолі в розвиток обліку полягає в наступному:

1. Запропонував подвійний запис, при цьому лише до такої галузі господарства, як торгівля. Сутність подвійного запису полягала в тому, що будь-яку операцію відображали двічі — один раз за дебетом одного рахунку, інший раз — за кредитом іншого.

2. Дав пояснення дебету й кредиту рахунків. Якщо один рахунок одержував і за це був винен, то виникало поняття "дебет", якщо другий видавав і за це мав, то виникало поняття "кредит".

3. Запропонував персоніфікацію рахунків, відповідно до якої за кожним рахунком стояла відповідна персона (особа) або група осіб. Наприклад, за рахунком "Каса" стояв касир, за рахунком "Капітал" — власник, за рахунком "Товари" — комірник. У подальшому персоналістична модель обліку стала фундаментом щодо юридичного його трактування.

4. Навів такі групи рахунків: інвентарні, результативні, операційні та операційно-результативні, таким чином, здійснив першу класифікацію рахунків.

5. У системі рахунків запропонував використовувати такий рахунок, як "Прибутки й збитки", сальдо якого повинно переноситися на рахунок "Капітал".

6. Майже всі рахунки рекомендував відкривати проводками через рахунок "Капітал". Наприклад, майнові рахунки дебетувати одночасно із кредитуванням рахунку "Капітал", рахунки кредиторської заборгованості кредитувати з одночасним дебетуванням рахунку "Капітал". Таким чином, поява цього рахунку фактично означала виникнення подвійної бухгалтерії.

7. Описав процедуру оформлення в обліку господарських операцій за допомогою трьох книг: Пам'ятної (Меморіалу), Журналу й Зошита (Головної книги). Порядок здійснення записів у цих трьох книгах формує уявлення про першу форму обліку — староіталійську (венетіанську), при цьому хронологічні й систематичні записи в книгах здійснювалися окремо.

8. Запропонував такі постулати обліку: сума дебетових оборотів завжди тотожна сумі кредитових оборотів тієї ж системи рахунків; сума дебетових сальдо завжди тотожна сумі кредитових сальдо тієї ж системи рахунків.

9. Сформулював такі правила:

— не можна нікого вважати боржником (дебітором) без його відома, навіть, якщо це здалося б доцільним;

— не можна вважати нікого довірительом (кредитором) при відомих умовах без його згоди.

10. Рекомендував обов'язковість проведення інвентаризації майна в окремих аркушах (інвентаризаційних описах) або книгах.

11. Запропонував першу класифікацію джерел покриття заборгованості за товари: готівка; кредит; обмін товари на товари; погашення дебіторської заборгованості кредиторською.

12. Навів класифікацію витрат залежно від їх відношення до: підприємства (торгові й домашні), товару (прямі й непрямі), господарського процесу (звичайні й надзвичайні).

13. Навів дві протилежні рекомендації щодо застосування принципів оцінки: за продажними максимально високими цінами й за собівартістю. Використання максимально високих цін призводило до систематичного завищення величини капіталу й зменшення прибутку. Оцінку за собівартістю передбачав здійснювати в поточному обліку.

14. Трактував баланс як процедуру, пов'язану зі встановленням тотожності оборотів за дебетом й кредитом рахунків Головної книги.

15. Розглядав бухгалтерський облік як самостійний метод, що може використовуватися як на окремих підприємствах, так і за його межами.

Література:

1. Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку [Текст]: навч. посіб. / Ф.Ф. Бутинець. — Житомир: Рута, 2001. — 512 с.

2. Пачолі Л. Трактат XI: О счетах и записях [Текст] / Л. Пачолі. — К.: Эксперт-Про, 2000. — 80 с.

3. Соколов Я.В. История бухгалтерского учета: учебник / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов. — М.: Финансы и статистика, 2004. — 272.

References:

1. Butynets, F.F. (2001), Istoriiia bukhhal'ters'koho obliku [History of Accounting], Ruta, Zhytomyr, Ukraine.

2. Pacioli, L. (2000), Traktat XI: O schetah i zapisjah [A Treatise XI: About accounts and records], Espert-Pro, Kyiv, Ukraine.

3. Sokolov, Y.V. and Sokolov, V.Y. (2004), Istorija buhgalterskogo ucheta [History of Accounting], Finansy i statistika, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2014 р.